

SA EXAM PAPERS

YOUR LEADING PAST YEAR EXAM PAPER
PORTAL

Visit SA Exam Papers

www.saexampapers.co.za

basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

SENIOR CERTIFICATE EXAMINATIONS

XITSONGA: RIRIMI RO ENGETELA RO SUNGULA (FAL)

PAPILA RO SUNGULA (P1)

2018

MEMORANDAMU

TIMARAKA: 80

Memorandamu leyi yi na 7 wa tipheji.

XIYENGE XA A: XIKAMBELANTWISISO**XIVUTISO XA 1****XITSHURIWA XA A****MAKOREKETELO YA XIKAMBELANTWISISO**

- Hikuva ntshikelelo wu le ka matwisiselo, swihoxo swa mapeletelo na ririmi a swa ha xupuriwi.
- Loko mukamberiwa a tirhisa marito mambe eka ririmi leri a kamberiwaka hi rona, u nga ma tekeli enhlokweni marito lawa, ntsena loko nhlamulo yi twala u nga xupuli mukamberiwa. Loko ku tirhisiwile rito rimbe eka xitshuriwa kambe ri nyika nhlamulo leyi lavekaka ra amukeriwa.
- Ku hava maraka leyi nga nyikiwaka eka **swivutiso swo pfuleka** eka nhlamulo ya INA/EE kumbe NDZA PFUMELA/A NDZI PFUMELI. Ku seketela hi kona ku nga ta nyikiwa timaraka.
- Loko ku laveka tinhlamulo ta rito rin'we. Kutani mukamberiwa a nyika xivulwa hinkwaxo, koreketa **hi mfanelo** loko rito leri lavekaka ri khwatihatiwile/dzwihatiwile.
- Loko ku laveka timhaka timbirhi/tinharhu kutani mukamberiwa a nyika to tala koreketa to sungula timbirhi/tinharhu **ntsena**.
- Amukela marin'wana yo hambanahambana.
- Eka swivutiso swo hlawula, amukela havumbirhi letere leri faneleke NA/KUMBE nhlamulo leyi tsariweke hi ku hetiseka.

- 1.1 Wa vumabalana.√ (1)
- 1.2 Ku tirhisa miehleketo. √ Ku kunguhata√/Ku twisisa hi vuenti swilo leswi u swi endlaka.√ (Tinhlamulo timbirhi ntsena). (2)
- 1.3 1.3.1 A hi swona. A a tirha eka Ndzawulo ya Dyondzo.√ (1)
- 1.3.2 A hi swona. Munhu a holeriwa hi siku ku ya hi mirhi leyi a yi tsemeke.√ (1)
- 1.4 Ntirho wu hatla wu hela loko vanhu va wu hlengela va tele./B.√ (1)
- 1.5 Vuswikoti byo tsema murhi u wu khutulela u paka na tihunyi.√√ (2)
- 1.6 U avile purasi ra yena hi swiphemu swa mune kutani a kunguhata ku tsema mirhi ku ya hi swiphemu leswi a swi aveke.√√ (2)

- 1.7 Hi lembe ra 2010.√√ (2)
- 1.8 U bindzurisile R20 000.√√ (2)
- 1.9 A a vula leswaku va humelerile eka leswi a va swi kunguhatile.√√ (2)
- 1.10 A a lava ku hlayisa mali leyi a a fanele ku xava switirho hi yona./A a nga lavi ku tinghenisa eka mhaka ya ku xava switirho hikuva van'wana va vatirhi a va ta swi yiva va famba na swona.√√ (2)
- 1.11 I munhu wo rhandza ku endla swilo hi xihatla/I munhu wo kota ku kombela ku pfuniwa loko a tsandzekile/U na xitumbelelani a tlhela a va na magugu.√√ (2)
- 1.12 Va tikarhatela ku hoxa xandla eka ikhonomi ya tiko.√√
(Amukela na tin'wana tinhlamulo leti twalaka.) (2)
- 1.13 Mukamberiwa u ta nyika vonelo ra yena. Xikombiso. A ndzi ta pfumela, hikuva ndzi ta va ndzi hlayisa vunghana bya hina lebyi ku nga khale byi ri kona.√√

KUMBE

- A ndzi nga ta pfumela, hikuva loko a sungula a nga kombelangi ku pfuniwa naswona loko a swi lo famba kahle a nga ta vula nchumu.√√ (2)
- 1.14 Ku leha ka timhondzo ta tona./Timhondzo ta tona.√
(Nhlamulo yin'we ntsena.) (1)
- 1.15 Yi na ntiko wo ringana na mimovha mimbirhi kumbe ntiko wa vanhu va makumembirhinhungu.√√ (2)
- 1.16 Ku kuma mapa ya rimhondzo./Ku kuma mapa lama ya endlaka leswaku va tshama va ri vatsongo/ ku tirhisa mapa ku tshungula mavabyi.√
(Nhlamulo yin'we ntsena.) (1)
- 1.17 Ku arisa/tshinya vanhu eka mhaka ya ku dlayetela timhelembe.√√ (2)

NTSENGO WA XIYENGE XA A: 30

XIYENGE XA B: NKOMISO/NKATSAKANYO WA NDZIMA**XIVUTISO XA 2**

	MINTSHAHO		TIPOYINTI
1.	'Munhu un'wana na un'wana u fanele ku va na munhu loyi a tsakelaka ku fana na yena mayelana na ntirhovutomi.'	1.	Munhu u fanele ku va na munhu loyi a tsakelaka ku fana na yena.
2.	'Munhu u fanele ku titiva a tlhela a tiva na leswi swi tsakisaka mbilu ya yena ...'	2.	U fanele ku titiva, a tiva na leswi swi n'wi tsakisaka.
3.	'... a pfula mahlo a valanga mintirho leyi fambelanaka na yena.'	3.	U hlawula mintirho leyi fambelenaka na yena.
4.	'... u hlawula tidyondzo leti yelanaka na ntirho lowu a nga na nyiko eka wona.'	4.	U hlawula tidyondzo leti yelanaka na ntirhovutomi lowu a wu tsakelaka.
5.	'U lava no tiva vanhu lava va nga humelela eka ntirhovutomi lowu a wu tsakelaka leswaku a kuma nkucetelo eka vona.'	5.	U kuma nkucetelo eka lava va nga humelela eka ntirhovutomi lowu a wu tsakelaka.
6.	'Hi minkarhi ya ku wisa ka swikolo lavo tlhariha va nghenelela eka mintirho leyi yelanaka na tinyiko ta vona.'	6.	Hi minkarhi yo wisa u tirha mintirho leyi yelanaka na tinyiko ta yena.
7.	'Van'wana va sungula na ku kuma vuxokoxoko eka timagazini na inthanete.'	7.	U kuma vuxokoxoko eka timagazini na tiinthanete.

Makoreketelo ya nkomiso:

Makoreketelo ma fanele ma kongomisiwa eka timhakankulu ta xitshuriwa leti xivutiso xi lavaka tona.

Nkomiso wu fanele ku koreketiwa hi ndlela leyi landzelaka:

- **Maavelo ya timaraka:**
  - 7 wa timaraka i ta 7 wa tipoyinti: N (7) (maraka ya1 hi poyinti)
  - 3 wa timaraka i ta ririmi: R (3)
  - Ntsengo wa timaraka: 10
- **Maavelo ya timaraka ta ririmi loko mukamberiwa a nga tshahangi:**
  - 1–3 wa tipoyinti leti nga tona: nyika maraka yi1
  - 4–5 wa tipoyinti leti nga tona: nyika timaraka ti2
  - 6–7 wa tipoyinti leti nga tona: nyika timaraka ti3
- **Maavelo ya timaraka ta ririmi loko mukamberiwa a tshahile kunene:**
  - 6–7 wa tipoyinti: a nga nyikiwi maraka
  - 1–5 wa tipoyinti: nyika maraka yi1.

LEMUKA:

- **Ntsengo wa marito:**
  - Vakoreketi va languteriwa ku kambisisa ntsengo wa marito lama tirhisiweke.
  - U nga susi timaraka loko mukamberiwa a nga kombisangi ntsengo wa marito lama tirhisiweke kumbe ma kombisiwile hi ndlela yo hoxeka.
  - Loko ntsengo wa marito wu hundzisiwile, hlaya ku fika emakumu ka xivulwa xo hetelela xa marito lama ku hundzisiweke hi wona, kutani u nga tekeli enhlokweni marito lama nga ta landzela eka nkomiso.

NTSENGO WA XIYENGE XA B: 10

XIYENGE XA C: SWIAKI NA MILAWU YA MATIRHISELO YA RIRIMI**XIVUTISO XA 3****XITSHURIWA XA D: XINAVETISO**

- 3.1 Eka majaha lawa ya lavaka ku tihlawula.√√ (2)
- 3.2 U tshikelela nkoka wa vito ra banti leri navetisiwaka.√√ (2)
- 3.3 'Tihlawule'./'Ndzhuti'.√
(Nhlamulo yin'we ntsena.) (1)
- 3.4 Ku koka rinoko ra vaamukeri/C.√ (1)
- 3.5 Ku kombisa vito ra banti leri navetisiwaka./Ku tiyisisa vito ra nchumu lowu wu navetisiwaka.√√ (2)
- 3.6 I ntiyiso hikuva Rome i lebulu ya xiyimo xa le henhla kutani loko munhu a bohile banti leri vanhu va n'wi tekela ehenhla.√√

KUMBE

A hi ntiyiso, a swi vuli leswaku u ta va na ndzhuti, munavetisi u onga vaamukeri leswaku va xava banti leri.√√

(2)
[10]

XIVUTISO XA 4**XITSHURIWA XA E: KHATHUNI**

- 4.1 Nindhlikanhi,√ hikuva wachi yi kombisa leswaku i ntlhanu wa timinete ku bile awara ya khumembirhi naswona dyambu ri xile swinene.√ (2)
- 4.2 Wa huwelela,√ hi vona hi mimfungho ya xihlamalo emakumu ka swivulwa.√ (2)
- 4.3 Nkuku wu chuhile kasi wanuna u hlundzukile swinene.√√ (2)
- 4.4 Marito lawa ya paluxa vuphunta bya nkuku lowu/A.√√ (2)
- 4.5 A hi ntiyiso, hi ntumbuluku nkuku wa ringa hi nkarhi wo karhi nimpundzu, wanuna loyi u lo rhongomela ngopfu a nga wu twi.√√

KUMBE

I ntiyiso. Huku leyi ku nga va ku ri baphanya kumbe bayizani ku nga huku leyi yi nga ringiki hi ntolovelwa yona.√√

(2)
[10]

XIVUTISO XA 5**XITSHURIWA XA F: PROSI**

- 5.1 5.1.1 Ku vumba ntsongahato.√√ (2)
- 5.1.2 Yi andzile/A.√√ (2)
- 5.1.3 Muchayeri wa thekisi u ta yimisa movha.√√ (2)
- 5.1.4 **Lava** yi komba vanhu lava nga ekusuhi na muchayeri√ kasi **lavaya** yi komba vanhu lava va nga ekulenyana na muchayeri.√ (2)
- 5.1.5 Mukamberiwa u ta vumba xivulwa xa yena n'wini hi rito 'matimba' leri nga na nhlamuselo yo hambana na leyi nga eka xitshuriwa. Xikombiso: Tatana u tshovela **matimba** ensin'wini ya yena.√√ (2)
- 5.1.6 Va to bamfee, **loko** maphorisa ya fika.√√ (2)
- 5.1.7 Ku kombisa ku tsutsuma va hangalaka.√√ (2)

XITSHURIWA XA G: XIFANISO NA XITSHURIWA XO KOMA

- 5.2 5.2.1 Mukamberiwa u ta vumba xivulwa xa yena n'wini hi ritofularha ra rito 'munghana.' Xikombiso: Ximanga i **nala** wa kondlo, a swi lavi no vonana.√√ (2)
- 5.2.2 Hina hi vanghana lavanene.√√ (2)
- 5.2.3 Mukamberiwa u ta vumba xivulwa xa yena n'wini hi riendli leri rito 'muhlayisi' ri pfelelaka eka rona. Xikombiso: Vatswari va hlayisa vana va vona hi ku va sirhelela eka vubihi.√√ (2)

[20]

NTSENGO WA XIYENGE XA C: 40
NTSENGO WA TIMARAKA: 80